

Arkæologi i middelalderen

af Michael Andersen

Det ligger skjult bag historiens fjerne tåger, hvor langt tilbage i tiden danskerne har haft interessere for fortidens materielle levn, for det man i dag vil henføre under begrebet arkæologi. I en eller anden forstand har begrebet vel eksisteret langt tilbage i forhistorisk tid, al den stund at man også i jernalderen har fundet stenøkser på marken og stillet forundrede spørgsmål til deres proveniens. Her skal imidlertid fokuseres på forholdene i middelalderen.

Bestemmelserne om danefæ indtager en særlig plads ikke alene i vor hjemlige lovgivning, men også hvis man ser dem under en europæisk retshistorisk synsvinkel. De regnes for at være de ældste lovbestemmelser af denne art i Europa.

Danefæbegrebet har været indeholdt i dansk lovgivning, siden Valdemar Sejr gav Jyske Lov i 1241. "Finder nogen mand guld eller sølv i høje eller efter plov eller på nogen anden måde, da skal kongen have det". Jyske Lov præciserer hermed det forhold, som i øvrigt har været gældende i de danske landskabslove, at "hvad ingen ejer, det ejer kongen".

I dag er danefæbestemmelserne en uundværlig del af den antikvariske lovgivning, sådan har de imidlertid ikke været tænkt oprindeligt. I valdemarstiden var det ejendomsretten til herreløse værdier, som det gjaldt. Jyske Lov indeholder ikke antikvariske bestemmelser, og når der tales om fund fra høje, så er det resultaterne af skattejagten i de gravanlæg, som også i middelalderen har fremstået som fortidsminder, der tænkes på. Om arkæologi er der ikke tale.

Man kan da spørge, om begrebet arkæologi overhovedet fandtes i middelalderen. Middelalderens historieskrivning er en kendt sag. Saxo er vor bedst kendte historieskriver, men han havde naturligvis

talrige kolleger. Kilderne til datidens historie var primært beretninger, mundtlige såvel som skrevne. Man hæfter sig imidlertid ved, at Saxo i fortalen til sit værk gør sig tanker omkring megalitgravenes tilblivelse. Han forestiller sig, at landet i en fjern fortid må have været beboet af kæmper, for hvorledes skulle disse monumenter ellers være opført? "Her i Danmark må der i længst svundne tider have boet jætter, hvorom de mægtige overliggere på oldfolkets dysser og stenstuer noksom bærer vidne. Skulde nogen tvivle om at sligt er kæmpers værk, da tage han nogle af vore højeste bakker og åse i øjesyn, og sige så, om han kan, hvem der ellers skulle have slæbt så vældige blokke op ad liderne!" (1). For Saxo har det lige som for mange af hans senere kolleger været utænkeligt, at nutiden på nogen måde skulle stå tilbage for fortiden i teknologisk henseende.

Til Saxos kildemateriale hørte runeindskrifter, som han havde studeret på sten og klipper. Og i den forbindelse er det vigtigt at notere sig, at han giver Valdemar den Store æren for at have udsendt en arkæologisk ekspedition, den ældst kendte af sin slags, til Blekinge for at studere og tolke en omfattende inskription, som skulle findes indridset på klipperne dér (2).

Fig.1 Portræt af ung mand på gemmesegl

Deltagerne havde fået til opgave at nedfælde runerne på medbragte stokke, men alt var desværre forgæves, berettes det. "Runerne" lod sig ikke tyde. Ifølge Saxo havde slid og forvitring umuliggjort læsningen, men forklaringen er nok en anden. Efter al sandsynlighed har ekspeditionens mål været det senere så berømte Runamo, en samling naturlige ridser i klipperne, som først i 1844 blev erkendt som det naturfænomen, de vitterlig er. Det var arkæologen J.J.A. Worsaae, som således fik sat punktum for Danmarkshistoriens længste arkæologiske diskussion.

Valdemar den Stores arkæologiske ekspedition til Blekinge er det ældste kendte eksempel på en arkæologisk undersøgelse på dansk grund. Den er således vores ældste vidnesbyrd om, at begrebet arkæologi fandtes i middelalderen.

Vender vi herefter blikket fra monumenterne til oldsagerne, vil vi se, at der findes talrige vidnesbyrd fra Danmarks middelalder om, at folk har samlet, hvad vi i dag vil kalde antikviteter og oldsager.

Fig. 2. Sleben neolitisk økse

Netop Valdemarstiden har levnet os flere kilder, der vidner om tilstedeværelsen af sådanne levn fra fortiden i datidens samfund. Jyske Lovs bestemmelser om danefæ er allerede nævnt. Og endnu engang kan vi med udbytte gå til Saxo. Han omtaler ved flere lejligheder antikviteter. Således skal Magnus Nielsen, kong Niels' søn, have røvet og hjembragt nogle mægtige "thorshamre" af malm fra en hedensk helligdom i Sverige (3). Begivenheden har velsagtens fundet sted engang i 1120'erne, og disse "hamre", - er det mon i virkeligheden processionsøkser fra bronzealderen? - har utvivlsomt indtaget en hædersplads i den unge tronprætendents bolig, hvor de kunne fremvises for besøgende, mens der blev fortalt om togtet til Sverige.

Netop det forhold, at der knytter sig en historie til genstandene, må man tro har været af afgørende betydning for datidens samlere. Det gælder således også for den simple ragekniv, hvormed Harald Hårderåde skulle have dræbt en farlig byzantinsk øgle. Skal man ellers tro Saxos (og dermed kong Valdemars) beretning, må den drabelige kamp have fundet sted engang i 1030'erne, hvor Harald gjorde tjeneste ved den kejserlige garde i Konstantinopel. Ragekniven kom siden i Valdemar den Stores eje, "hvis lyst det var at spørge og fortælle frasagn, og han viste den ofte til sine venner, sløv og rusten som den var" (4).

Den gamle ragekniv var interessant, fordi der knyttede sig en historie til den. Således har det også forholdt sig med de to drikkebægre fra Svantevits tempel på Arkona, som har været i ærkebiskop Absalons besiddelse. De opregnes blandt meget andet i hans testamente fra 1201 (5). Ærkebiskoppen havde selv deltaget i tempelborgens erobring tilbage i 1169, og bægrene kunne således allerede kaldes en slags antikviteter i 1201.

Ragekniven, der skulle have været Harald Hårderådes, er sikkert forlængst rustet op, og sandsynligheden for, at vi genfinder bægrene fra Arkona, er næppe stor. Dette betyder dog ikke, at vi står helt uden genstande, som i middelalderen har været opfattet som antikviteter.

Vi vender os herefter mod sigillografien. Gemmer fra antikken, det vil sige seglstamper skåret i sten og som oftest indfattet i en

fingerring, cirkulerede blandt højtstående personer, som formentlig har betragtet dem som samlereobjekter, akkurat som det i stort omfang blev tilfældet i renæssancen. Skønt gemmerne naturligvis var fremstillet til helt andre personer i et ganske andet samfund, fandt de alligevel anvendelse til besegling.

Disse stamper, der ofte kunne afbilde romerske guder eller medlemmer af den kejserlige familie, fandt i Danmark især anvendelse som kontrasegl, det vil sige til at præge bagsiden af et vokssegl, hvis forside var præget med det egentlige (store) segl. De kunne dog også finde anvendelse alene.

Vi ved ikke meget om, hvorledes man har opfattet de antikke gemmers alder og oprindelige ikonografiske indhold. Kendskab til den antikke verden var udbredt i samtiden gennem læsning af den klassiske litteratur. Ikke sjældent har man imidlertid misforstået eller omfortolket de klassiske motiver og opfattet dem i en kristen ikonografisk kontekst. Venus og Leda kunne således blive til Jomfru Maria. Amor og amoriner tolkedes som engle, og et Medusa-hovede antoges for at være afbildningen af Kristi portræt på Veronicas svededug. Fra Durham i England stammer et eksemplar, der afbilder Jupiter, men i middelalderen er der tilføjet en indgraveret tekst: "Caput sancti Oswaldi" (den hellige Oswalds hovede) (6).

Der kan næppe herske tvivl om, at datidens lærde kirkefolk vidste, hvad denne billedverden virkelig indeholdt af hedenskab, men fascinationen af det fornemme kunsthåndværk sikkert i kombination med en antikvarisk interesse har legitimeret det "fromme bedrag".

De relativt få danske eksempler på sådanne antikke gemmer giver ikke belæg for at gøre sig tanker om ejernes opfattelse af deres ikonografiske indhold. Det gør eksempler fra England og Skotland derimod. Når den berømte ærkebiskop Thomas Becket af Canterbury (1162-70) benyttede et gemmesegl, der afbildede Merkur eller Mars, nøgen fra top til tå bortset fra en hjelm, kan det næppe have været med den tanke, at der skulle være tale om en kristen kriger endsige en hellig person. På samme vis må biskop Hugh de Nonant af Coventry og Lichfield (1188-98) have vidst, hvad han havde med at gøre, når han anvendte sit (noget yngre) gemmesegl med et indgra-

veret "Allah" på arabisk. Overraskende for de fleste, vel også i middelalderen, vil det sikkert være, at biskop Robert Wishart fra Glasgow (1273-1316), benyttede et segl, hvorpå en nymfe var afbildet i færd med at rette på sin sko med den ene hånd, mens hun med den anden støttede sig til en gigantisk fallos (7).

Den fremmedartede billedverden og den hedenske forestillingsverden har alene kunnet legitimeres ud fra en antikvarisk synsvinkel.

Eksemplerne fra dansk grund på brugen af antikke gemmer som segl er ikke så mange og især knapt så farverige. Fra kirkens verden kendes to, nemlig ærkebisperne Jakob Erlandsen og Esger Jul, som begge var i besiddelse af kontrasigneter i form af antikke gemmer.

Jakob Erlandsen (1254-74) benyttede en gemme med et mandshovede som kontrasegl. Det findes bevaret som aftryk under noget specielle former, idet Jakob Erlandsen ikke, som det almindeligvis ses, har placeret det lille segl på bagsiden af det store. I stedet har han trykket det oven i det store seglaftryk - og det endda to gange (8).

Esger Jul (1310-25) var i besiddelse af et antikt gemmesegl med portrætteret af en ung mand (fig.1). Også i dette tilfælde kendes seglet fra aftryk, men i dette tilfælde placeret på mere traditionel vis. Indskriften fortæller ikke, hvorledes billedet har været opfattet (9). Der kan imidlertid næppe herske tvivl om, at Esger Jul har været klar over, at han besad en antikvit. Om han så var klar over, at den var mere end 1000 år gammel, det er så en anden sag.

Ved siden af den æstetiske og antikvariske interesse, som de antikke gemmer affødte i middelalderen, forekom også det forhold, at de blev tillagt magiske kræfter, som det fremgår af middelalderens lapidarer (stenbøger)(10). Denne egenskab havde de til fælles med en anden oldsagsgruppe, som vides at have vakt middelaldermenneskets interesse, nemlig stenredskaber, primært fra yngre stenalder.

Et eksempel herpå er den slæbne neolitiske økse (fig.2), som i 1985 blev fundet i fundamentsrenden til et hus fra midten af 1000'tallet ved Bredgade i Roskilde (11). Fundomstændighederne viste klart, at øksen må være blevet nedlagt i renden ved husets opførelse. Man har opfattet øksen som en "tordensten eller tordenkile", en i middel-

alderen velkendt form for beskyttelse mod lynnedslag, som netop findes beskrevet i lapidarierne, som eksempelvis den danske stensbog, der (formentlig med urette) tilskrives roskildekannikken Henrik Harpestreng († 1244). Om tordenkilen, kaldet ceraunius, kan man her læse, at den "ær en ærlyk steen thæn thær faldær mæth liughnæth nithær oc ær goth for troldom oc for liugnæth" (12).

Indtil videre er fundet fra Bredgade vistnok det eneste af sin art i Roskilde, men flere vil utvivlsomt følge. I Lund er der for nylig blevet foretaget en opgørelse over antallet af stenalderredskaber fundet i byens middelalderlige kulturlag. De beløber sig til 83 eksemplarer, hvoraf en stor del må tolkes som tordenkiler (13).

Ved siden af indsamling udgør udgravningsvirksomhed en væsentlig side af arkæologien, og spørgsmålet melder sig da, om man kan tale om arkæologiske udgravninger i Danmarks middelalder. Det kan man, omend man skal helt frem til tiden omkring 1530, førend vi har vidnesbyrd om en udgravning, hvor undersøgelsesaspektet var fremherskende frem for den rene skattejagt.

Det var den sidste katolske roskildebisp, Joachim Rønnow (1529-36), som stod bag, og objektet var Frodebjerg i Ølstykke sogn, umiddelbart nord for Værebros Å.

De sparsomme oplysninger, som findes overleveret om Rønnows undersøgelse, skylder vi en senere kilde, nemlig den nederlandske historiker Johan van Meurs (1579 - 1639), også kaldet Johannes Meursius, som blev kaldt til Danmark for at udarbejde en latinsk Danmarkshistorie, der kunne bidrage til at hævde Danmarks ære ude i Europa. Meursius boede og virkede i Sorø, hvor han også ligger begravet.

Det er i denne Meursii Danmarkshistorie, at udgravningen i Frodebjerg findes omtalt i forbindelse med fortællingen om Frode Fredegod. Saxo beretter, at Frode Fredegod blev jordfæstet ved Værebros på Sjælland, idet han havde ønsket at blive højlagt i det land, som holdtes for det ypperste i hans rige.

Johannes Meursius gengiver denne beretning og tilføjer herefter, at i denne gravhøj havde den udvalgte biskop Joachim Rønnow på kong Christian III's tid gravet med mange bønders hjælp, idet han

mente at kunne finde en skat, men intet fandt han udover nogle gamle ben.

“... in Sialandia sepeliunt, iuxta Veram illic pontem: & ostendit se haud procul inde etiamnum collis, in quo conditum Frothonem, post annorum adeo longum intervallum, fama fertur retinetque eius nomen in memoriam sepulturae; quem quum pridem Ioachimus Rannovius, designatus Roschildensium Episcopus, Rege Christiano III, rusticorum plurimorum opera usus, suffodisset, aliquem in tanti regis monumento se thesaurum reperturum arbitratus, nil invenit praeter ossium reliquias” (14).

Det magre resultat af biskoppens bestræbelser har sine oplagte årsager, idet Frodebjerg aldrig har fungeret som gravsted hverken på Frode Fredegods tid eller senere, skønt den også i nyere litteratur kan ses omtalt som en gravhøj (15). Der er tale om en naturlig grusbakke, eller måske skulle man retteligt sige: det var en grusbakke.

Frodebjerg eksisterer ikke mere, idet gruset gennem årene er blevet bortgravet og udnyttet til anlægsarbejder. Af Trap: Danmark, 1. udgave, fra 1858 fremgår det, at højen i mange år har været benyttet som vejræsenets grusgrav (16), og således gik det til, at den høj, som altså ikke rummede en kongegrav, men som i stedet kunne have været et monument over vor første kendte arkæologiske udgravning, forsvandt fra jordens overflade.

Det er nedslående at konstatere, at såvel Valdemar den Stores arkæologiske ekspedition som Joachim Rønnows udgravning havde en naturlig forekomst som objekt, men al begyndelse er svær. Det vigtigste er, at det lader sig fastslå, at arkæologi har været dyrket i middelalderens Danmark. Og der har ikke alene været tale om samlerlidenskab. Der findes faktisk spredte vidnesbyrd om en egentlig undersøgelsesvirksomhed.

NOTER OG HENVISNINGER:

- 1) Saxo: Danmarks Riges Krønike (Jørgen Olrik overs.). København 1981, bd. 1, p. 32.
- 2) Samme, bd.1, p. 29.

- 3) Samme, bd. 2, p. 267 f.
- 4) Samme, bd. 2, p. 199.
- 5) Michael Andersen: Ærkebiskop Absalons testamente - historie og kulturhistorie. I: Absalon Fædrelandets Fader (F. Birkebæk m.fl. red.). Roskilde 1996, p. 209-226.
- 6) Ernest Babelon: Catalogue des Camées Antiques et Modernes de la Bibliothèque Nationale. Paris 1897, p. LXXIII.
- 7) P. D. A. Harvey & Andrew McGuinness: A Guide to British Medieval Seals. London 1996, p. 70.
- 8) Poul Bredo Grandjean: Et ukendt Segl, benyttet i Aaret 1266 af Ærkebiskop Jacob Erlandsen, og andre samtidige Segl. Kirkehistoriske Samlinger, 6. række, 3. bind, p. 437-447. 1939-41.
- 9) Henry Petersen: Danske Geistlige Sigiller. København 1886, nr. 15.
- 10) Ernest Babelon: Catalogue des Camées Antiques et Modernes de la Bibliothèque Nationale. Paris 1897, p. LXXVIII.
- 11) Michael Andersen, Mette Høj & Søren A. Sørensen: Et vikingetidshus fra Bredgade i Roskilde. ROMU, Årsskrift fra Roskilde Museum, 1986, p. 40 f.
- 12) Marius Kristensen (udg.): Gamle danske Urtebøger, Stenbøger og Kogebøger. København 1908, p. 180.
- 13) Peter Carelli: Blixtar och dunder, magiska under. Om åskstenstraditionen och förekomsten av stenåldersfynd i medeltida kulturlager. Fornvännen 1996, p. 153-170.
- 14) Ioannis Meursi Historia Danica (Johannes Gram udg.). Florentiae MDCCXLVI, p. 46 f.
- 15) Ruth Tanderup & Klaus Ebbesen: Forhistoriens Historie. Århus 1979, p. 10.
- 16) I. P. Trap: Statistisk-topographisk Beskrivelse af kongeriget Danmark, 1. Bind. København 1858, p. 118.